

УДК 343

О.Ю. ЛАНЬ, Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Ключові слова: неповнолітні; кримінальне провадження; доказування; вік; обставини

Злочинність неповнолітніх завжди була й залишається гострою актуальною правовою та суспільною проблемою, що постійно привертає увагу вчених і практиків. Вона є складовою загальної злочинності та засвідчує тенденції її розвитку в майбутньому. Це зумовлено не лише тим, що неповнолітні завжди визнавалися злочинцями особливого роду, але й тим, що на сьогодні це одна з найбільш кримінально уражених верств населення.

Велике значення для профілактики злочинності серед неповнолітніх має процесуальна діяльність органів досудового розслідування та суду щодо встановлення обставин у зазначеній категорії кримінальних проваджень. Від правильності та повноти встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, передусім залежить ефективність здійснення правосуддя в зазначеній категорії кримінальних проваджень.

Значну увагу проблемам кримінального провадження щодо неповнолітніх приділили такі вчені-науковці, як: Ю.П. Аленін, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, Н.С. Карпов, І.М. Козьяков, Є.Д. Лук'янчиков, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, Л.Д. Удалова, В.П. Шибіко, О.Г. Шило, О.Г. Яновська та інші. Водночас, питання щодо

з'ясування обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх залишається актуальними й дотепер. Метою статті є: на основі положень чинного кримінального законодавства здійснити аналіз обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх та висловити авторське розуміння щодо їх сутності.

Кримінальне провадження щодо неповнолітніх є одним із різновидів особливих порядків кримінального провадження, яке регламентоване Главою 38 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1].

Особливості предмета доказування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх є те, що під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених ч.1 ст.91 КПК України, також, необхідно встановити обставини, які визначені у ст.485 КПК України.

До таких обставин законодавець відносить:

1) повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними;

2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;

3) умови життя та виховання неповнолітнього;

4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

Встановлення точного віку неповнолітнього має як кримінально-правове, так і кримінально-процесуальне значення, зокрема, у випадках, коли необхідно з'ясувати:

– чи досягла особа на момент вчинення діяння віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за це діяння (ст.22 Кримінального кодексу України, далі – КК України) [2];

– чи є ця особа неповнолітньою на момент вирішення під час досудового розслідування і судового розгляду питання про забезпечення обов'язкової участі захисника (ч.2 ст.52 КПК України), допуску до участі в провадженні законного представника та інших осіб (статті 44, 488, 491, 496 КПК України), про застосування спеціального для неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді переданім під нагляд (ст.493 КПК України);

– чи є ця особа неповнолітньою на момент вирішення судом питання про можливість застосування до неї примусових заходів виховного характеру (ст.97, ч.2 ст.105 КК України).

Вік неповнолітньої особи необхідно встановлювати з точністю до року, місяця та дня народження. Від точності встановлення віку неповнолітнього передусім залежить вирішення питання про можливість чи неможливість притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності, застосування до нього відповідних заходів відповідальності чи примусових заходів виховного характеру.

Встановлення точного віку неповнолітньої особи, також, дозволяє враховувати вікові та соціально-психологічні особливості під час проведення відповідних слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій.

В свою чергу, невстановлення точного віку неповнолітнього тягне за собою появи помилок під час здійснення досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження щодо неповнолітніх, а також негативно впливає на виховну і профілактичну спрямованість кримінального судочинства. Саме тому законодавець виділив зазначену обставину як самостійний компонент предмета доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх (п.1 ч.1 ст.485 КПК

України), у той час коли вік дорослого обвинуваченого встановлюється у межах п.4 ч.1 ст.91 КПК України – обставини, що характеризують особу обвинуваченого.

Слід звернути увагу на те, що вік неповнолітньої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, відповідно до п.3 ч.1 ст.66 КК України, є обставиною, яка пом'якшує покарання. Відповідно до п.6 Постанови ПВСУ № 5 від 16.04.2004 р. «Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини неповнолітніх», вік неповнолітнього підсудного встановлюється за документами, в яких вказана дата його народження, – за паспортом чи свідоцтвом про народження. У разі їх відсутності відповідні дані можна отримати із книги реєстрації актів громадянського стану, довідок органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо [3].

У разі відсутності можливості встановити вік неповнолітнього за документами призначається судово-медична експертиза (п.4 ч.2 ст.242 КПК). У цьому випадку днем народження вважається останній день того року, який названий експертом. При визначенні віку мінімальною і максимальною кількістю років суд приймає рішення, виходячи із встановленого експертом мінімального віку.

Під час здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, необхідно встановити дані про стан фізичного здоров'я неповнолітнього, оскільки це є невід'ємною умовою не тільки для застосування не правопорушника відповідних заходів забезпечення кримінального провадження, але й можливості застосування примусових заходів виховного характеру, зокрема – направлення неповнолітнього до спеціально-виховної установи.

Для з'ясування стану здоров'я неповнолітнього мають бути допитані як свідки його батьки або особи, які їх замінюють (опікун, піклувальник), про те, чи не хворів неповнолітній тяжкими хворобами, чи немає у нього психічних або фізичних вад, які його здібності щодо логічного мислення, чи не відстає він у ро-

звітку від однолітків. Якщо неповнолітній перебував на обліку у зв'язку з психоневрологічним захворюванням або перебував у лікарні, слід витребувати відповідні медичні документи [4, с.1006].

У разі, якщо відомості, що містяться, зокрема, у документах про перебування неповнолітнього на обліку і лікування у стаціонарі у зв'язку з психоневрологічними захворюваннями, викликають сумнів щодо осудності (ст.19 КК України), обмеженої осудності (ст.20 КК України) неповнолітнього, має бути призначена комплексна психолого-психіатрична експертиза для визначення психічного стану підозрюваного (п.3 ч.2 ст.242 КПК України) для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації (ч.1 ст.486 КПК України).

Встановлення соціально-психологічних рис неповнолітнього (темперамент, рівень загального розвитку, інтереси, ціннісні орієнтації тощо) має досить важливе значення, оскільки саме від них залежить міра покарання винною особою чи обрання заходу виховного характеру.

Для з'ясування рівня розвитку неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під час досудового розслідування чи судового розгляду кримінального провадження щодо неповнолітніх може бути призначена психологічна експертиза (ч.2 ст.486 КПК України). Проводячи психологічну експертизу, експерт повинен встановити, в якій саме мірі міг неповнолітній, який володіє встановленими віковими особливостями психіки, в ситуації вчинення кримінального правопорушення усвідомлював значення своїх дій та керувати ними. При цьому, необхідно з'ясувати питання чи відповідає вік неповнолітньої особи її фактичному розвитку.

За справедливим твердженням І.М. Козьякова, крім зазначеної вище інформації, в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх

також потрібно витребувати характеристики з навчального закладу або місця роботи, в яких повинно бути відображено ставлення неповнолітнього до навчання, праці, поведінка у навчальній установі або за місцем роботи, його стосунки з друзями. Якщо неповнолітній залишив навчання або роботу, доцільно з'ясувати причини такого вчинку, а також заходи впливу з цього приводу з боку батьків, служби та кримінальної міліції у справах дітей, реагування неповнолітнього на такі заходи. Обов'язковим є також витребування характеристики з місця проживання, де повинні бути відображені відомості про поведінку в побуті, громадських місцях [5, с.3].

В ході досудового розслідування кримінального провадження щодо неповнолітніх, з метою з'ясування та встановлення обставин, що підлягають доказуванню, мають бути зібрані слідчим, прокурором чи захисником дані про загальну поведінку неповнолітнього як до, так і під час та після вчинення кримінального правопорушення.

Враховання рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис неповнолітнього є необхідною передумовою до притягнення відповідних осіб до кримінальної відповідальності, а також для обрання до них ефективних примусових заходів виховного характеру, які найбільш сприятимуть виправленню та перевихованню неповнолітніх.

Відповідно до п.2 ст.485 КПК України у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх підлягає встановленню питання щодо ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння. Це також важливо для індивідуалізації кримінальної відповідальності, призначення справедливого покарання чи обрання виду примусового заходу виховного характеру. Зазначена обставина може бути враховано судом при вирішенні питання про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності, зокрема, у зв'язку з дійовим каяттям (ст.45 КК України, статті 285–288 КПК України) чи у зв'язку з примиренням з потерпілим (ст.46 КК України, ст.ст.468, 469, 471 КПК України).

У кримінальному провадженні щодо неповнолітніх обов'язково потрібно встановлювати умови життя та виховання неповнолітнього (п.3 ст.485 КПК України). Без знання цього неможливо вирішити цілу низку питань, пов'язаних з психологічним ставленням особи до скоєного кримінального правопорушення, повністю встановити обставини, що сприяли скоєнню підлітком кримінального правопорушення. Рішення про направлення кримінального провадження до судового розгляду чи про можливість обмежитись примусовими заходами виховного характеру, ухваленням вироку, що забезпечує виправлення та перевиховання підлітка, можливе тільки за наявності певного комплексу даних про характеризують умови життя і виховання неповнолітнього, середовища, що його оточує.

Згідно з ст.487 КПК України, при дослідженні умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого належить з'ясувати:

1) склад сім'ї неповнолітнього, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї;

2) обстановку в школі чи іншому навчальному закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній, його ставлення до навчання чи роботи, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього;

3) зв'язки і поведінку неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою.

В узагальненні Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ про практику розгляду судами кримінальних справ щодо неповнолітніх зазначено, що джерелом даних про умови життя неповнолітніх є акти обстеження житлово-побутових умов проживання неповнолітнього [6]. Акт обстеження умов проживання неповнолітнього складається службою у справах

дітей районної (міської) держадміністрації на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки і піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» із наступними змінами. До обстеження можуть залучатися працівники органів місцевого самоврядування, органів внутрішніх справ та охорони здоров'я. В акті зазначається дата, місце проведення обстеження, відомості про дитину, її батьків, інших осіб, з якими вона проживає, умови утримання дитини та стан її здоров'я, за яких обставин та з яких причин дитина залишилась без батьківського піклування, а також заходи, що були вжиті для захисту прав дитини [7].

Відповідно до п.5 вказаної постанови сільський, селищний голова або інша уповноважена особа виконавчого органу сільської, селищної ради протягом доби після надходження інформації про дитину, яка залишилась без батьківського піклування, передає її службі у справах дітей. Водночас, як засвідчує практика, органи місцевого самоврядування не повідомляють служби у справах дітей про наявність сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, що позбавляє можливості вчасного проведення відповідних виховних профілактичних заходів та призводить до настання негативних наслідків.

Відповідно до п.4 ст.485 КПК України у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх підлягає встановленню питання щодо наявності дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення. Виходячи з аналізу матеріалів кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, можна зробити висновок, що втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність має різні форми та способи. Це, насамперед, корисливі пропозиції, прохання, поради, нерідко – залучення до спільного вживання алкогольних напоїв чи наркотичних засобів, що створює додаткові мотиви для вчинення злочинів. Тому під час здійснення досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень

щодо неповнолітніх, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду необхідно ретельно досліджувати питання про те, чи не був неповнолітній втягнутий у злочинну діяльність дорослими особами.

Згідно з п.5 постанови ПВСУ від 27.02.2004 р. № 2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність», втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникненням у неповнолітнього бажання вчинити протиправні дії. Зазначений наслідок може досягатися за допомогою всіх видів фізичного насильства (заподіяння тілесних ушкоджень, мордування, катування тощо) і психічного впливу (погроза застосувати насильство, завдати матеріальних збитків, зганьбити в очах однолітків та товаришів, позбавити повсякденного спілкування, переконання, залякування, обман, шантаж, підкуп, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких почуттів, давання порад про місце і способи вчинення кримінального правопорушення або приховання його слідів, обіцянка приховати сліди злочину, забезпечити подарунками, розвагами тощо). Кримінальна відповідальність зазначених осіб за втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність (стаття 304 КК) настає в разі вчинення ним хоча б одного кримінального правопорушення за умови, що вони самі на час вчинення дій, пов'язаних із втягненням неповнолітнього у злочинну діяльність, досягли 18-річного віку [3].

Оцінюючи дії неповнолітніх, варто зазначити, що в цілому такі особи за рівнем інтелектуального і вольового розвитку поступаються дорослим. Не маючи достатнього життєвого досвіду, неповнолітні можуть неправильно оцінювати конкретну ситуацію, обирати лінію поведінки, розуміти зміст таких понять як «сміливість», «дорослість», «взірець для наслідування».

Отже, зважаючи на вищезазначене, можна зробити висновок, що встановлення обставин,

що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх має досить вагоме значення. А тому, під час здійснення досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження щодо неповнолітніх слідчому, прокурору, слідчому судді та суду необхідно більш ретельно досліджувати обставини, передбачені ст.485 КПК України, що у свою чергу забезпечить більш ефективне здійснення правосуддя у зазначеній категорії кримінальних проваджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13.04.2012 р., № 4651-VI // ВВР України. – 2013. – № 9–10. – Ст. 474.
2. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 р., № 2341-III // ВВР України. – 2001. – № 25–26. – Ст.1 31.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини неповнолітніх» : від 16.04.2004 р., № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за загальною редакцією професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – Київ : Юстініан, 2012. – 1224 с.
5. Козьяков І. М. Особливості предмета доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / І. М. Козьяков // Правовий вісник Укр. акад. банківської справи. – 2013. – № 2 (9). – С. 88–92.
6. Узагальнення про практику розгляду судами кримінальних справ щодо неповнолітніх від 2012 р. // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки і піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» :

від 24.09.2008 р., № 866 // Офіційний вісник | України. – 2008. – № 76. – Ст. 2561.

Лань О. Ю. Обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / О. Ю. Лань // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 204–209 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_37.pdf

На основі кримінального процесуального законодавства, здійснено аналіз обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Висловлено авторське розуміння щодо їх сутності. Наголошується на тому, що під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених ч.1 ст.91 КПК України, також, необхідно встановити обставини, які визначені у ст.485 КПК України.

Лань А.Ю. Обстоятельства, подлежащие доказыванию в уголовном производстве в отношении несовершеннолетних

На основе уголовного процессуального законодательства, осуществлен анализ обстоятельств, подлежащих доказыванию в уголовном производстве в отношении несовершеннолетних. Высказано авторское понимание их сущности. Отмечается, что во время досудебного расследования и судебного рассмотрения уголовных правонарушений, совершенных несовершеннолетними, кроме обстоятельств, предусмотренных ч.1 ст.91 УПК Украины, также необходимо установить обстоятельства, которые определены в ст.485 УПК Украины.

Lan O.Ju. Circumstances to Be Proved in Criminal Proceedings against Minors

The article, based on the criminal procedure law, the analysis of the circumstances to be proved in criminal proceedings against minors was made. It was been author understands of their essence. The author of the article noted that during the preliminary investigation and prosecution of criminal offenses committed by juveniles, except under the circumstances envisaged p.1, art.91 Code of Ukraine also necessary to establish the circumstances referred to in art.485 of the Code of Ukraine.